

Quentell, 1492 și Pomponio Leto, *Romanae historiae compendium ab interitu Gordianu iunioris usque ad Iustinum III și Pomponii Vita. M. Antonius Sabellicus M. Antonio Mauroceno equiti salutem*, Veneția, per Bernardinum Venetum, 1499.

Firește că, dacă este să stabilim vreo culpă pentru aceste absențe din *Catalogul colectiv al incunabilelor din România*, aceasta nu trebuie nicidecum atribuită autoarelor, ci caracterului mai degrabă închis al bibliotecii Arhivelor Naționale, manifestat până de curând. Teoretic, avem de a face cu o bibliotecă deschisă publicului, astfel încât orice cercetător care frecventează sala de studiu a Arhivelor Naționale să poată consulta catalogul publicațiilor. Însă lipsa unei popularizări a acestor cărți rare a făcut ca ele să rămână în depozitul bibliotecii, ascunse privirilor. Astfel se explică nu numai de ce Elena-Maria Schatz și Robertina Mareș nu au avut cunoștința de cele trei titluri de la Arhivele Naționale, ci și de ce respectivele incunabile nu au nici măcar cotă! Abia începând cu 2007, aceste trei incunabile, alături de alte cărți de valoare din secolele al XVI-lea-al XVIII-lea, au început să fie aduse la cunoștința publicului, în special cu ocazia expoziției *Carte străină veche în patrimoniul Arhivelor Naționale*, vernisată în octombrie 2008. Această explicație, a straniei rețineri față de popularizare a unor incunabile dintre cele mai valoroase, ne poate foarte bine pune în situația de a presupune și totodată de a spera că asemenea lucrări de mare preț se mai pot identifica în depozitele a diferite biblioteci ale direcțiilor județene.

Revenind la lucrarea în discuție, nu putem decât să opinăm că volumul constituie, fără doar și poate, rezultatul unei documentări asidue, presupunând consultarea, pe lângă literatura secundară, a numeroase cataloage de biblioteci. El reprezintă un instrument extrem de util, a cărui apariție o salutăm.

Șerban V. Marin

Dan Horia Mazilu, *Văduvele sau despre istorie la feminin*, Iași, Polirom, 2008, 545 p.

În unul din ultimele sale interviuri, regretatul Dan Horia Mazilu mărturisea că interesul său pentru istoria mentalităților – domeniu căruia i-a dedicat patru lucrări la editura Polirom¹ - a fost determinat de “instrumentalistica disciplinei”, de legăturile sale cu lumea românească veche și modelul istoriografic francez². Având în minte acest model și recurgând la o “recitare” a vechilor surse pe care le cunoștea îndeaproape, datorită profesiei sale de filolog (cronici, cărți de învățătură, legiuri etc.), a dorit să reclădească acele conuri de umbră ale istoriei, rămase prea puțin vizitate. După ce a discutat viața de curte, imaginea domnitorului în spațiul public și privat, iar mai apoi

¹ Dan Horia Mazilu, *Noi despre ceilalți. Fals tratat de imagologie*, Iași, 1999; *O istorie a blestemului*, Iași, 2001; *Voievodul dincolo de sala tronului*, Iași, 2003; *Lege și fărădelege în lumea veche românească*, Iași, 2006.

² Idem, *Suntem un neam tânăr în relația noastră cu cartea*, “Observatorul militar”, XVII, 35 (967), 3-9 septembrie 2008, p. 10-11.

delincvența și violența cu toate fațetele lor, iată că a venit și rândul abordării istoriei femeii. Și nu a făcut-o recurgând la subiecte simple, banale, asupra cărora se mai aplecaseră și alții. A ales o categorie, un “grup în negru”, după cum singur l-a denumit, despre care sunt mult prea multe de spus pentru a include totul într-o singură lucrare: văduvele. De aceea, autorul a făcut anumite concesii, renunțând la a mai vorbi despre cele care constituiau marea majoritate (țărănci, negustorese, orășence) și a ales categoria celor cu evghenie (boieroaiice, doamne). De asemenea, s-a limitat la izvoarele narrative (cu precădere cronici) și juridice edite, în dauna documentelor de arhivă, spre exemplu. Referindu-se cu precădere la secolele al XV-lea-al XVIII-lea, dar și cu unele trimiteri fugare spre secolul al XIV-lea și începutul celui de al XIX-lea, lucrarea se dorește a fi un parcurs temeinic și degajat printr-o istorie privită de autor, după cum ne spune și titlul, la feminin.

Primul din cele șase capitole ale lucrării, *O “istorie a femeilor” fără văduve*, constituie, în fapt, introducerea și încorporează discuții asupra istoriografiei și termenilor. Dan Horia Mazilu punctează reperele importante ale istoriografiei europene și americane referitoare la istoria femeii, semnalând și contribuțiile românești din ultimii 20 de ani din principalele centre de cercetare (București, Cluj, Iași). Istoria femeii permite adunarea ca sub o “umbrelă”, dacă ne este permisă folosirea termenului, a unor nenumărate teme. De la studiile de gen, cele feministe până la cele dedicate aspectelor de evoluție și statutului social. Lucru observat într-un mod subtil și de autor. Soluționând în zona de definire a termenilor de lucru, Dan Horia Mazilu propune unul nou: solitudine postconjugală (p. 10-11), pornind de la cele trei ipostaze în care erau văzute și acceptate femeile în societatea medievală (fecioară, soție, văduvă). Riscurile și asocierile care planau asupra văduvelor (delincvență, vrăjitorie și prostituție) nu sunt luate în seamă și discutate de autor, deși sunt reale și pentru lumea românească. Preferă să renunțe la conotațiile negative și să facă trimiteri doar la acele femei care căutau să respecte litera legii. Atitudine cronată deoarece văduvele se angajau și în astfel de activități.

Al doilea capitol face trimitere la rolul și implicarea văduvelor în istorie. Ele apar drept mame, surori, soții și fiice de boieri și domni care au o contribuție semnificativă în domeniul social, cultural și chiar politic, prin intermediul alianțelor matrimoniale întreprinse. Hipergamia, definită de autor drept căsătoria cu o femeie superioară ca rang și avere (p. 48), este procesul pe care îl tratează din punct de vedere al accesului noilor și mai micilor boieri spre elita cu un caracter decizional din Țara Românească și Moldova. Un studiu de caz menit a arăta impulsivitatea alegerilor făcute de domni în ce privește viața conjugală este cel al lui Gheorghe Ștefan. Domn al Moldovei în secolul al XVII-lea, el o răpește pe “giupâneasa” Safta, viitoarea sa soție, greșit socotită de Dan Horia Mazilu a fi fecioară³. O altă afirmație pe care o lansează în

³ Termenul de jupâneasă, precum și cel de jupâniță, face întotdeauna referire la un statut clar al femeii: acela de (fostă) soție de boier. Tocmai de aceea el apare frecvent ca parte a expresiei “jupâneasa lui ...”. Pentru mai multe lămuriri, vezi H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Lieferung 14, Bukarest, 1906, p. 880. *Documenta Historica Romaniae. A. Moldova*, XIX (1626-1628), București, 1969, p. 399, doc. 294; *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a,

acest context este aceea conform căreia răpirea reprezenta drumul spre căsătorie, o formă de forțare a familiei fetei de a accepta condițiile impuse de bărbat datorită onoarei compromise. Idee perfect plauzibilă în alte situații, aceasta nu își găsește rostul la nivelul elitei, unde intră în categoria excepțiilor. Răpirile devin însă mult mai frecvente și documentate ca și proces juridic, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Până la acel moment, rămân izolate și consemnate de cronicari și secretari oficiali doar ca fapte ce intră în sfera senzaționalului, a comportamentului ieșit din comun. Pentru a pune capăt analizei acestui cuplu, care apare ca exemplu de multe ori, trebuie specificat că, deși în acel secol tulbure două femei semneau în calitate de văduve ale fostului domnitor, titlul pe care și-l arogau, și care apărea în mod complementar statului lor civil, era diferit. Dacă Safta se semna, în documentele românești în jurul anului 1699, “doamnă a Țării Moldovei”, Ștefana Mihailowa, Țitoarea oficială a fostului domn după ce a fost părăsit de soție, folosea titlul de “văduvă și principesă a prea înălțatului Domn al Moldovei”. Între cele două titulaturi există o distincție importantă dată de spațiul în care cele două femei au trăit. Îndreptățită, ca și soție legitimă, să se autodenumească văduvă, Safta alege titulatura de mai sus tocmai pentru că era împământenită, oficială și capabilă de a atrage după sine respectul și considerația datorate fostului soț. Pe de altă parte, Ștefana alege un termen recognoscibil în Apus, dar relativ nou pentru Moldova. Ea este o văduvă “autodeclarată” (termen bine ales de autor) pe o filieră occidentală, mai puțin avută în vedere de către autorități și nu numai. Nuanță ce ar fi putut fi sesizată de către Dan Horia Mazilu. O direcție bună de lucru în acest capitol, inedită, se regăsește în prezentarea bipolară a văduvelor: “nenumite” și “autodeclarate” (p. 95-98).

“Anul jalii” reprezintă capitolul al treilea al lucrării, care se centrează pe obligațiile văduvei față de soțul defunct, pe semnificația aceluia *preparatio mortis* atât pentru familie cât și pentru ceilalți, dar și pe rolul de ctitor al văduvei. După o incursiune în istoria bizantină, menită a arăta importanța văduvei în viața politică (unde unele ajung chiar pe tron), religioasă și filantropică, Dan Horia Mazilu pune în balanță două opinii asupra recăsătoririi acesteia: cea a Sf. Augustin și cea a Sf. Ioan Gură de Aur. Reprezentând Apusul și Răsăritul, cei doi vădesc două atitudini diferite față de aceeași problemă. Dacă primul militează cu destul de multă fermitate împotriva recăsătoririi, pledând pentru alegerea singurătății întru Hristos, al doilea are o poziție mult mai nuanțată. Deși consideră că a doua căsătorie este mai prejos decât văduvia, Sf. Ioan Gură de Aur dovedește înțelepciune în a considera că este de preferat unei vieți expuse libertinajului și nu o condamnă prea mult. Rămânând în același registru, al recăsătoririi văduvelor, autorul grupează în subcapitolul *Nunțile tăcute* patru studii de caz, fiecare având un anumit specific. Primul, care stă sub semnul incestului, are ca protagoniști masculini doi domni munteni și frați vitregi în același timp: Radu de la Afumați și Radu Paisie (sau de la Argeș). Autorul consideră că Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab, a fost soția ambilor, în perioade de timp diferite, încălcând unul din canoanele impuse de

București, 1998, p. 551 (pentru a desemna o față de boier, necăsătorită, același dicționar folosește termenul de jupâniță).

Biserică⁴. Căsătoria dintre doi veri primari, așa cum erau Ruxandra și Alexandru Lăpușneanu, nu constituia un fapt neobișnuit pentru evul mediu, fiind practică și la curțile apusene. Dispensele erau ușor de obținut. Ipoteza lansată de Dan Horia Mazilu conform căreia a fost iertată această legătură datorită faptului că atât Bogdan III, cât și Petru Rareș erau fiii nelegitimi ai lui Ștefan cel Mare este parțial eronată. Primul era fiul din ultima căsătorie a marelui domnitor moldovean, cea cu Maria Voichița⁵, în timp ce al doilea a căpătat recunoașterea contemporanilor fără a întâmpina mari probleme. Pe de altă parte, Petru Rareș a realizat două căsătorii care urmăreau tocmai întărirea ascendenței domnești. Alexandru Lăpușneanu avea, este drept, nevoie de acest aport de noblețe și legitimare și a ales să urmeze modelul epocii. Și-a ales o soție care să îl ridice nu atât social, cât din punct de vedere al pretențiilor la domnie, întrucât, să nu uităm, Ruxandra avea o dublă filiație domnească. Era o Mușatină, dar și o nepoată de despot sârb, prin mama sa, Elena Brancovici. Ultimele două exemple alese de autor demonstrează atingerea, prin căsătorie, a decăderii (Teodosia Barnovschi) și a ascensiunii sociale (Dafina/Țăcaterina Jora).

Capitolul șase, *Văduvele între ceilalți*, plasează personajul feminin în fața legii, a responsabilităților și îl transformă în subiect principal al orațiilor funebre, lansate ca gen literar de Neagoe Basarab. Subtil, se face trecerea spre o altă ipostază a văduvei, aceea de călugăriță, ce este discutată convingător în penultimul capitol, *În "rai"*. Călugărirea nu însemna pentru femeile de rang, după cum bine remarcă autorul, o viață trăită în completă izolare. Din mănăstire se putea ieși ușor și călugărițele puteau trăi și "în afara incintei", urmând un regim auster și regula castității, dar administrându-și averea și participând la diverse activități. Impulsul către danii generoase în favoarea unor instituții sau persoane era declanșat de nevoia femeii de a-și răscumpăra păcatele lumești, mărturisite sau nu, de lipsa moștenitorilor sau de păstrarea unei tradiții dătătoare de pomenire după cum și cititoria simboliza o "[...] continuitate dinastică și coparticipare la eternizare" (p. 161).

Puterea domnească în gingașele mâini de femeii este subiectul tratat în ultimul capitol al lucrării. De la semne ale puterii (podoabe, veșminte, peceți) până la forme de acces și menținere a acesteia, totul este atins, punându-se accent pe studii de caz, dintre care cel mai bine alese și structurate sunt cele referitoare la Elisabeta Movilă și Elena Brancovici, ultima fiind văduvă a lui Petru Rareș.

Concluziile lui Dan Horia Mazilu nu sunt, cum ne-am fi așteptat, multe și nici nu acoperă întregul material pus la dispoziție cititorilor, ocupând doar o jumătate de pagină (p. 532). Fapt scuzabil, poate, și pentru că la unele dintre capitole există un paragraf concluziv. Stilul este unul, pe alocuri, obositor și greoi printr-un șir nesfârșit de exemple și o frază mult prea lungă (pentru a menționa doar p. 31-34, 246-247, 276-278, 405-411, 412-413), din dorința de a introduce în circuit o informație, dar și de a

⁴ Cu toate acestea, Octav George Lecca în *Familii Boierești Române. Seria I. Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova*, București, 1911, planșa 1 dedicată familiei Basarab, deși arată că într-adevăr cei doi s-au căsătorit a doua oară cu o femeie cu acest nume, doar în cazul lui Radu de la Afumați semnaleză descendența acesteia: "Ruxandra lui Neagoe Voevod". Ceea ce întărește posibilitatea ca să nu fie vorba despre una și aceeași persoană.

⁵ O. G. Lecca, *op. cit.*, planșa 3.

argumenta fără drept de apel o aserțiune. Lăsând la o parte toate acestea, lucrarea este importantă pentru noutatea demersului, bogata bibliografie folosită și modul în care sunt folosite sursele vremii, părți ale unui discurs, prin excelență, masculin. Mai rămâne doar să fie completată de imaginea, rămasă încă nevăzută și ignorată, a acelor care reprezentau marea majoritate și asupra cărora se aplicau rigorile legii, înfruntând viața într-un alt chip decât eroinele cărții de față.

Nicoleta Roman

Alberto Basciani, *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918-1940* (prefață de Keith Hitchins), Roma, Aracne, 2007, 476 p.

Lucrarea *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918-1940* a lui Alberto Basciani a apărut în anul 2007 la editura Aracne din Roma, fiind la a doua ediție (prima în 2005, cu un număr de 413 pagini).

Alberto Basciani este cercetător în Istoria Europei Orientale pe lângă Facultatea de Științe Politice a Universității Roma Tre. A publicat lucrarea *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia de Sud. 1919-1940*, pentru care a primit premiul de onoare la concursul internațional “Waclaw Felczac – Henryk Wereszycki” din partea Societății istoricilor polonezi de la Facultatea de Istorie a Universității Jagellone din Cracovia. Este autorul unor studii de istorie contemporană a țărilor balcanice și de politică culturală italiană în Europa sud-orientală. A îngrijit volumele: *L'Europa d'oltremare. Contributi italiani al IX Congresso dell'Association Internationale d' Etudes du Sud-Est Europeen* (Roma, 2004) și *Intelletuali, storici, economisti di fronte ai totalitarismi in Europa centro-orientale* (Roma, 2005).

Lucrarea de față este structurată pe patru capitole: *La Bessarabia da gubernija dell'impero russo a republica autonoma. 1878-1918*; *La Bessarabia nella Grande Romania 1918-1923. Gli anni dell'emergenza continua; Il tentativo di normalizzazione di una regiona tormentata. Le persistenti difficoltà della Romania in Bessarabia. 1924-1934*; *Bessarabia 1933-1940. Il tramonto della presenza romena nelle terre tra Prut e Dniestr*, prefațate de hărțile României Mari și a Basarabiei și de Cuvântul cunoscutului istoric american Keith Hitchins.

Pentru elaborarea lucrării, autorul a studiat în Arhivele din București, Chișinău, Roma și în bibliotecile precum Biblioteca Universității din Illinois, cea a Ministerului Afacerilor Externe și cea de Istorie Modernă și Contemporană din Roma, în Biblioteca Academiei Române și cea a Institutului de Istorie “Nicolae Iorga” din București.

Așa cum precizează Keith Hitchins în Prefață, “Alberto Basciani face o bună prezentare a Basarabiei între anii 1878-1940 ca un studiu de caz clasic al unei provincii mici și subdezvoltate, care caută să își păstreze câte ceva din propria individualitate, strânsă ca o țință între agresivitatea forței de expansiune a Rusiei țariste și a succesoarei sale, Uniunea Sovietică, pe de o parte și Regatul României pe de altă parte” (p. 2).